

РОЗДІЛ 6. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ВИЗНАЧЕННЯ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЧНИХ ОБМЕЖЕНЬ НА ФІНАНСОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

DETERMINATION OF THE IMPACT OF PANDEMIC RESTRICTIONS ON THE FINANCIAL ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES

У статті розглянуто тенденції розвитку суб'єктів господарювання в сучасних умовах пандемічних обмежень. Проведено аналіз негативного впливу пандемії на розвиток та функціонування підприємств у 2020 – 2021 роках на основі даних Державної служби статистики. Є характеристика різних сфер діяльності, детально проаналізованих за обсягом збитків від пандемії. Наведено інформацію про негативний вплив пандемії на фінансову діяльність компанії з метою визначення проблем, які мають бути вирішені державою. Також визначено позитивні наслідки пандемічних обмежень, такі як поява нових видів послуг та продукції. Слід звернути увагу на те, що завдяки пандемічним обмеженням сфери доставки та кур'єрських послуг суттєво збільшили свій прибуток. У висновку статті запропоновано методи стабілізації фінансової діяльності суб'єктів господарювання в сучасних умовах пандемічних обмежень, які дозволять не тільки захистити компанію від збитків, але і отримати суттєві переваги перед конкурентами.

Ключові слова: пандемічні обмеження, безробіття, ВВП, інфляція, МВФ.

The article discusses the development trends of economic entities in the current conditions of pandemic restrictions. Statistical data on the level of GDP and the development of the Ukrainian economy are presented. An analysis of the negative impact of the pandemic on the development and functioning of enterprises in 2020-2021 was carried out based on data from the State Statistics Service. There is a characteristic of various fields of activity, analyzed in detail by the volume of losses from the pandemic. Information is provided on the negative impact of the pandemic on the financial activities of companies in order to identify problems that must be solved by the state. As for individual sectors, non-agricultural sectors have been more affected by the pandemic than agricultural ones. Entrepreneurs' reaction to the situation was expectations, a change in the direction of production in response to new demand (for example, sewing masks) and the acceptance of online orders for future deliveries. Positive consequences of pandemic restrictions are also identified, such as the emergence of new types of services and products. It should be noted that due to pandemic restrictions, the delivery and courier services sectors have significantly increased their profits. In conclusion, the article proposes methods for stabilizing the financial activities of business entities in the current conditions of pandemic restrictions, which will not only protect the company from losses, but also gain significant advantages over competitors. The forecasts of leading economists on the further development of economic entities in Ukraine after the end of the COVID-19 pandemic are given. It was noted that Ukraine should use both monetary and fiscal instruments in the assistance package, in particular, unlike most countries, the National Bank of Ukraine has the opportunity to reduce the discount rate. Attention is drawn to the fact that it is easier for Ukraine to get out of the crisis than for other countries, since the industry of one of the main sources of income – agriculture remains almost without a negative impact, therefore, as scientists economists testify, it is easier for Ukraine to cope with the consequences of pandemic restrictions and turn the global crisis into benefit to economic development.

Key words: pandemic, unemployment, GDP, inflation, IMF.

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.73-15>

Ліхоносова Г.С.

д.е.н., професор
Національний аерокосмічний
університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Швець Ю.С.

студентка
Національний аерокосмічний
університет імені М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Likhonosova Hanna

National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"

Shvets Yuliia

National Aerospace University
"Kharkiv Aviation Institute"

Постановка проблеми. Нині в умовах пандемічних обмежень суб'єкти господарювання зазнають значних втрат і збитків через пандемію коронавірусної інфекції. Дана тенденція поширена по всьому світу. Саме обмеження та нові регламентації ведення бізнесу примушують підприємців пристосовуватись до нових умов, або в несприятливому випадку – припиняти діяльність компанії.

Пандемічні обмеження накладають нерівномірний вплив на різні сфери економіки, оскільки кожна сфера стикається з неприємними економічними та соціальними наслідками, проте об'єм цих наслідків та їх критичність для бізнесу різняться. Згідно прогнозів державних урядів та спеціальств у сфері пандемії, розглянуті тенденції будуть продовжувати своє існування, отже термін дії пандемічних обмежень на даний невизначений.

Через нестабільну ситуацію в країні, що супроводжується активними пандемічними обмеженнями, багато суб'єктів господарювання, які вдало пристосувалися до змін та отримали прибуток (іноді наявна ситуація збільшення прибутку, порівняно з роками до пандемії), так і навпаки – не змогли (або не мають можливості через специфіку діяльності) перейти на пристосуватись до наявних обмежень та припинили діяльність або мають значну кількість збитків. Карантинні обмеження вплинули і на структуру споживання та попит на різні типи товарів, з'явилися модернізовані вимоги до продукції різного призначення, як наслідок з'явилися нові продукти на різних ринках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання впливу COVID-19 на економічний розвиток підприємництва у світі

вивчали Андерс Ослунд [2], Нуріел Рубіні [9] та інші. В Україні зокрема, дослідженням впливу пандемії на підприємства займаються багато вчених-економістів та аналітиків, зокрема: Ірина Вагнер [4], Сергій Фурса [8], Анатолій Амелін [1], Василь Фурман [5] та інші. У статті ми спиралися на погляди авторитетних вчених з метою комплексного розуміння проблеми. Незважаючи на те, що є багато думок вчених, що описують наслідки світової пандемії для суб'єктів господарювання, на наш погляд, варто детальніше проаналізувати дані процеси. Оскільки це питання потребує всебічного аналізу і щоденного моніторингу ситуації, це й зумовлює актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Питання впливу пандемічних обмежень на фінансову діяльність суб'єктів господарювання є актуальним та нагальним. Тож, завданням роботи є дослідження даного впливу на бізнес, аналізуючи статистичні дані та наукові статті, з метою розробки рекомендацій по стабілізації фінансового стану суб'єктів господарювання в сучасних економічних умовах.

Виклад основного матеріалу. Протягом 2020-2021 років можна було спостерігати кілька серйозних економічних спадів та відновлень. Здебільшого, такі коливання були пов'язані з посиленнями чи послабленнями пандемічних обмежень та локдаунами. За даними Міжнародної організації праці, пандемія коронавірусу може призвести до втрати більшої кількості робочих місць, аніж під час світової фінансової кризи. Разом із запровадженням карантину почав рости показник безробіття і в Україні.

За даними Державної служби зайнятості в Україні 1,7 мільйона безробітних віком від 15 до 70 років. А до 3,1 мільйона українців перебувають у стані прихованого безробіття. Тобто їх позбавили частини робочих обов'язків або відправили в неоплачувану відпустку [11].

Спілка українських підприємців (СУП) з'ясувала, як українські компанії оцінюють з своєї точки зору вплив карантину на власну діяльність. Результати опитування не втішні. Третина власників бізнесу (переважно мікро-), стверджують про падіння доходів на 90–100 % з початку карантинних обмежень. Ці ж підприємці вже звільнили до 50 % штату співробітників.

Власники малого і середнього бізнесу говорять про зменшення доходів на 25–50 % порівняно з докарантинним періодом і вже звільнили від 10 до 25 % працівників. Втрати прибутків великих підприємств становлять 10–25 %, там прогнозується скорочення штату на 25 % до кінця обмежувальних заходів. За даними дослідження СУП, третина власників бізнесу (переважно мікро-), звільнили до 50 % штату співробітників. Кількість вакантних місць теж падає [7].

Тільки 5% респондентів підтвердили, що зможуть продовжувати діяльність, навіть якщо карантин триватиме довгий час, тоді як 51% підприємців повідомляють, що можуть функціонувати лише один місяць. 25% власників бізнесу вважають, що за умов карантинних обмежень пропрацюють 2-3 місяці. Водночас 6% підприємців уже повністю припинили господарську діяльність, у цю категорію потрапив переважно мікро- і малий бізнес.

За даними компанії Poster, що здійснює автоматизацію магазинів, кафе та ресторанів, після введення пандемічних обмежень понад 2500 українських закладів харчування припинили роботу. Це 63% від усіх клієнтів компанії в Україні.

Також сервіс управління фінансами Finmap здійснював опитування серед 63 українських підприємців із різних сфер: торгівлі, виробництва, будівництва, освіти, ІТ, дизайну, архітектури. Основні результати:

Показник обсягів продажів впав у більшості підприємців, а саме у 79,4%. У 7,9% він, навпаки, виріс. Не надто втішна й статистика зменшення обсягів продажів. 42% опитаних зазначили, що показники впали на 80–100%, у 17% цей показник знизився на 60–80%. Найбільше постраждали ті, хто торгує в офлайн, де цей показник зменшився на 80%, якщо порівняти з 60% в онлайн-продажах [11].

Заслугує на увагу опитування, яке проводила «Європейська бізнес-асоціація» серед представників малого бізнесу, згідно з яким через економічні наслідки пандемічних обмежень 18 % підприємців розглядають закриття власного бізнесу; 78 % опитаних повідомляють про втрати до 75 % доходів і тільки 4 % говорять про збільшення прибутку [4].

Також за результатами опитування 41 % опитаних планують адаптувати зарплату персоналу, 33 % це не визначилися, а 26 % власників підприємств збережуть виплати в такому самому розмірі [4].

Як демонструють результати опитування, українські підприємці опинились у складних умовах для існування – мультиплікаційний ефект від поширення вірусу в країні, за різними сценаріями, призведе до 4–9 % падіння ВВП через закриття бізнесів і суттєві скорочення персоналу; 42 % опитаних підприємців частково або повністю скоротили свій штат, 63 % – прогнозують скорочення до остаточного кінця карантину [7].

З метою оцінки масштабів впливу пандемії COVID-19 на мікро-, малі та середні підприємства, Програма ООН з відновлення та розбудови миру у партнерстві з Київською школою економіки провела опитування 1005 підприємств, у тому числі 788 мікро-, 164 малих та 53 середніх підприємств, на підконтрольних уряду України територіях Донецької (394 компанії) та Луганської (294) областей, а також із Запорізької області (317) [10].

Вони представляли дев'ять пріоритетних секторів, визначених у попередніх дослідженнях як найбільш перспективні для економічного розвитку регіону; Виробництво обладнання та інжинірингові послуги (67 компаній), текстиль та одяг (79), кераміка (20), харчова промисловість (91), виробництво м'яса свійської птиці та яєць (17), виробництво яловичини та молочних продуктів (13), виробництво зернових та олійних культур (322), та виробництво фруктів та овочів (13). 45% усіх працівників опитаних фірм, були жінками. Найбільша частка жінок-працівниць припадає на текстиль та одяг, виробництво яловичини та молочних продуктів та виробництво м'яса свійської птиці та яєць [10].

В цілому, кількість працівників в досліджуваних компаніях під час суворого карантину впала на 5%. В результаті 30% компаній очікують зменшення продажів.

Що стосується окремих секторів, то несільськогосподарські сектори зазнали впливу пандемії більшою мірою, ніж сільськогосподарські. У галузі текстилю та одягу багато підприємств було зачинено в період суворого карантину. Попит впав, оскільки цей сектор не був пріоритетом у витратах споживачів, а також внаслідок транспортних обмежень. Реакцією підприємств на ситуацію стало очікування, зміна напрямку виробництва у відповідь на новий попит (наприклад, пошиття масок) та прийняття онлайн-замовлень на майбутні поставки.

У галузі кераміки багато компаній скоротили обсяг виробництва або припинили діяльність під час суворого карантину. Як адаптаційний захід, деякі виробники перейшли на онлайн-продажі. Попри обмежений успіх у цьому плані, кераміка є одним із секторів, що найбільше зацікавлений в інтернет-продажах, маркетингу у соціальних мережах та на вебсайтах.

Компанії відзначали зменшення попиту, порушення каналів збуту, закриття магазинів, заборону роботи, припинення торгівлі з непідконтрольними урядом районами та проблеми в закупівлях та з транспортуванням. У відповідь сектор став одним із найбільш пристосованих до режиму віддаленої роботи. Для всіх секторів доступ до зовнішнього фінансування був дуже обмежений, а частка підприємств, які мали заощадження з для покриття нестачі коштів, була дуже низькою.

Навпаки, підприємствам харчової промисловості було дозволено працювати в період суворих пандемічних обмежень, і більшість із них (79%) продовжували працювати без перерв. Однак продажі впали через зменшення попиту та порушення каналів збуту та транспортування. Щоб адаптуватися до нових умов, компанії змінили режим роботи та переорієнтували виробництво на нові внутрішні напрямки.

Що стосується секторів сільського господарства, то виробництво м'яса свійської птиці та яєць стало однією з галузей, що постраждали найменше. Підприємства в цьому секторі не припиняли свою діяльність, частково через характер їхніх виробничих процесів. Деякі компанії не постраждали взагалі, тоді як для інших продажі впали внаслідок порушення каналів збуту. В цілому ж виробництво яловичини та молочних продуктів також перебувало у кращому стані, ніж багато інших галузей.

Виробництво продовжилось, однак порушення роботи каналів збуту вплинуло на діяльність. Компанії використовують онлайн-продажі та пряму доставку споживачам для компенсації збитків на ринку.

Сектор виробництва зернових та олійних культур також був серед найменш постраждалих від пандемії COVID-19. Він здебільшого продовжував працювати з незначними порушеннями. Серед проблем, з якими зіткнулися підприємства, були проблеми із поставками сировини (добрив, хімікатів), зменшення попиту та менша кількість покупців. З метою адаптації деякі працівники працювали віддалено або взяли відпустку. Бізнес переорієнтувався на вітчизняних постачальників.

Серед сільськогосподарських виробників сектор виробництва фруктів та овочів постраждав більше, ніж інші. Підприємства зазнали втрат від порушення каналів збуту, зменшення попиту, проблем із поставками добрив, закупівлями насіння, підвищенням цін на сировину та нестачу робочої сили. Як стратегія адаптації, деякі компанії перейшли на доставку замовленої продукції безпосередньо споживачам.

Опитування також показало, що кількість експортерів серед компаній була дуже невеликою – 63 із 1005, і майже половина з них – виробники зерна та олійних культур. Експортери майже у всіх секторах під час пандемічних обмежень зменшили експорт, за винятком виробників зернових та олійних культур, обсяги експорту яких не змінилися. Основною причиною зменшення були проблеми, пов'язані з перевезенням вантажів [10].

Серед довгострокових ефектів впливу кризи на українську економіку в Національному банку України називають скорочення експорту і зниження привабливості боргових цінних паперів уряду. Крім того, ситуація погіршиться і з борговими зобов'язаннями. І в комплексі – усі ці фактори вплинуть на знецінення гривні.

У свою чергу, МВФ подає свої неутішні прогнози щодо України, а саме: за підсумками 2020 року, прогнозується падіння економіки на 7,7 %. Рівень інфляції 2020-го в Україні прогнозують у розмірі 4,5 % – з 7,2 % 2021 року. На 2022 рік прогнозують в діапазоні від 5-7,7%. А вже на 2023 рік прогнозується уповільнення до 5 %.

Ми проаналізували прогноз Андерса Ослунда, старшого наукового співробітника «Атлантичної ради» у США, і він є більш позитивним, оскільки він стверджує що Україні буде легше, ніж більшість інших країн, виходити з кризи. Зокрема, через те, що сільське господарство страждає найменше. Це головний продукт експорту. Туризм у світі зупинився, але для України – це не головне. Україна досить швидко і рано почала запроваджувати заходи проти поширення коронавірусу [8].

Україна дуже сильно залежить від міжнародного фінансування. Фінансування від МВФ особливо важливе. І зараз, імовірно, договір про співпрацю з МВФ буде, оскільки Верховна Рада ухвалила «банківський» закон. Це означатиме, що Україні буде легше виходити з кризи.

Оптимістичний сценарій для України для оптимізації діяльності економіки та суб'єктів господарювання передбачає співпрацю з МВФ. Передбачає падіння економіки, але помірну інфляцію. Водночас планується швидке відновлення економіки. Оскільки коли скасують пандемічні обмеження, то і світова економіка, і українська економіка можуть почати стрімко відновлюватися. У результаті отримаємо падіння економіки десь на рівні 4,5 %, і курс гривні десь близько 30 грн за один долар.

Незважаючи на негативний вплив пандемічних обмежень на фінансову діяльність суб'єктів господарювання, є і позитивні риси, на які теж варто звернути увагу. Під час кризи змінюються вподобання і попит споживачів, а отже з'являться нові можливості для бізнесу. Під час розпалу пандемічних обмежень 52% людей вперше замовили товар чи послугу або замовили їжу через інтернет, чого не робили раніше. Пандемія дала великий поштовх для розвитку онлайн-інфраструктури банківських операцій, послуг. На багатьох сайтах з'явилася можливість оплачувати придбане за допомогою таких сервісів, як: Google Pay, Apple Pay, PayPal [12].

Також в Україні з'явилися сервіси з доставки їжі, товарів з супермаркетів, кур'єрських послуг. Платформи Glovo, Raketa, Bolt користуються великим попитом, доставка їжі, ліків. Позитивною рисою для фінансової діяльності суб'єктів господарювання є те, що вони передбачають, що після скасування карантину попит на доставку продуктів не надто зменшиться, адже люди встигнуть відчувати переваги послуги.

Під час суттєвих обмежень постраждала індустрія кіно, вони зменшили заробітну плату працівникам топ-менеджменту, рядовим працівникам закладів, деяким фірмам довелося скоротити персонал, проте на тлі цих подій вигідно себе почують стрімінгові онлайн-сервіси з прокату кіно. Закордонні платформи Netflix, Amazon Prime до карантину користувалися популярністю, після впровадження карантину їх переваги стали ще

більш очевидними [12]. В Україні також є велика кількість офіційних сайтів, що транслюють кіно, серіали та різні ток-шоу.

Досить цікавим стало те, як почав розвиватися бізнес компаній, які спеціалізуються на навчальних онлайн – курсах. З початком пандемічних обмежень у більшості країнах закрилися навчальні заклади, недержавні комерційні освітні організації (курси програмування, вивчення іноземних мов тощо), почалося впровадження дистанційного навчання, проте не всім закладам вдалося на відповідному рівні запровадити це нововведення.

У вигідному положенні опинилися онлайн-платформи з вивчення різноманітних дисциплін. Вони існували і до пандемічних обмежень, проте саме в 2020-2021 роках стали користуватися великим попитом. Серед найбільш популярних сервісів наразі є Coursera, EdEra, Prometheus, Khan Academy, Udemy. Також багато українських експертів та компаній в різних сферах почали створювати свої освітні проекти. Загалом бізнес в галузі освітніх-онлайн платформ є доволі перспективним, незважаючи на подальший розвиток подій у Україні та світі.

При дослідженні сфери туризму, можна зазначити, що пандемія COVID-19 дала поштовх для вітчизняного туризму. До того ж криза пов'язана з епідемією все ж таки відбилася на доходах та заощадженнях людей, тому збільшення внутрішнього туризму характерно для всіх країн. Тож, світові пандемічні обмеження в цілому позитивно вплинули на розвиток вітчизняного туризму та його популяризацію.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши вплив пандемічних обмежень на фінансову діяльність суб'єктів господарювання, можемо стверджувати, що дані обмеження суттєво впливають на різні сфери господарювання в Україні, суттєво знижується кількість продажів у деяких галузях, та рівень безробіття зростає. Через те, що більшість компаній знаходиться в нестабільному фінансовому стані, від державної влади підприємці очікують, першочергово, фінансової підтримки; вона може здійснюватися у формі тимчасового звільнення від сплати податків або ж принаймні в їхньому істотному зниженні.

Проте також наявні позитивні тенденції, наприклад, зростання популярності вітчизняного туризму, зростання прибутковості сервісів доставки та інтернет замовлень та інші.

Тому нестабільна економічна ситуація, викликана пандемією COVID-19, – це саме час для реформування як державного управління, так і модернізації суб'єктів господарювання, що дозволить не тільки пережити кризу, а й отримати переваги перед конкурентами в довгостроковій перспективі.

Отже, реакція та дії бізнесу під час кризи мають бути швидкими. Будь-які плани та стратегії повинні

постійно переглядатись залежно від змін ситуації. Можна виділити такі кроки, які можуть поліпшити фінансову ситуацію бізнесу під час пандемічних обмежень:

1. реструктурувати і відтермінувати борги та позики від партнерів і фінансових інституцій;
2. перевести максимальну кількість співробітників на спрощену систему оподаткування для зниження податкового навантаження;
3. скоротити або відправити в тимчасові відпустки без оплати некритичний персонал;
4. обмежити найм нового персоналу;
5. здійснювати державну підтримку підприємств, які перейшли в онлайн (пільги, пряма допомога);
6. державні закупівлі для підтримки малого і середнього бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анатолій Амелін. Коронавірус показав критичну залежність розвинених країн від Китаю. URL: <https://uifuture.org/publications/anatolij-amenin-koronavirus-pokazav-krytychnu-zalezhnist-rozvyenyh-krayin-vid-kytayu/> (дата звернення: 28.01.2022)
2. Андерс Аслунд. Економіка України в 2021 году: без реформи судов или притока инвестиций не ждите роста ВВП. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ekonomika-ukrainy-v-2021-godu-bez-reformy-sudov-ili-investitsiy-ne-jdite-rosta-vvp> (дата звернення: 28.01.2022)
3. Бізнес на карантині: статистика від Опендтабот. 2020 – 2021 URL: <https://news.dtk.ua/society/economics/61843> (дата звернення: 28.01.2022)
4. Вагнер І.М, Демко І.І. Вплив COVID-19 на економічний розвиток малого і середнього бізнесу в Україні. Вісник університету банківської справи № 1 (37). 2020. С. 59-66
5. Василь Фурман. Що з гривнею та коли вона посилиться? URL: https://lb.ua/blog/vasyl_furman/503986_shcho_z_grivneyu_koli_vona_posilitsya.html (дата звернення: 28.01.2022)
6. Державна служба статистики. 2020 – 2021. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.01.2022)
7. Коронавірус VS бізнес: половина підприємців протримається на карантині не більше місяця. Економічна правда. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/2/658857/> (дата звернення: 28.01.2022)
8. Лазур В. Сценарії виходу з кризи. Як може розвиватися економіка України після карантину. 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30568531.html> (дата звернення: 28.01.2022)
9. Нуриель Рубіні. Жорстка посадка економіки. Відомий економіст Нуриель Рубіні – про те, коли вибухне COVID-бульбашка? URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/recommends/koronavirus-yak-pandemiya-vplinula-na-ekonomiku-y-rinki-ostanni-novini-50146041.html> (дата звернення: 28.01.2022)
10. Ринкові умови та бізнес-середовище в пріоритетних секторах економіки у Донецькій, Луганській та

Запорізькій областях України. Оцінка впливу пандемії COVID-19 на мікро-, малі та середні підприємства. 2020. 115 с.

11. Семененко О. Вплив COVID-19 на український бізнес. Що змінилося та чого очікувати? 2020. URL: <https://executives.com.ua/vplyv-covid-19-na-ukrayinskyi-biznes/> (дата звернення: 28.01.2022)

12. Смачило В.В, Кузьменко І.М. Розвиток бізнесу під впливом COVID-19. 2020. 2 с. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/53-1.pdf> (дата звернення: 28.01.2022)

REFERENCES:

1. Anatolii Amelin. (2020) Koronavirus pokazav krytychnu zalezhnist rozvyenyh krain vid Kytaiu [Coronavirus showing the critical staleness of the open lands in China]. Available at: <https://uifuture.org/publications/anatolij-amenin-koronavirus-pokazav-krytychnu-zalezhnist-rozvyenyh-krayin-vid-kytayu/>
2. Anders Aslund. (2020) Экономыка Украйны v 2021 hody: bez reformy sudov yly prytoka ynyvestytsyi ne zhdyte rosta VVP [Ukraine's economy in 2021: without reform of the courts or an influx of investment, do not expect GDP growth]. Available at: <https://finance.liga.net/ekonomika/opinion/ekonomika-ukrainy-v-2021-godu-bez-reformy-sudov-ili-investitsiy-ne-jdite-rosta-vvp> (in Russian).
3. Biznes na karantini: statistika vid Opendatabot. (2020 – 2021) [Business in quarantine: statistics from Opendatabot. 2020 – 2021]. Available at: <https://news.dtk.ua/society/economics/61843>
4. Vagner I.M, Demko I.I. (2020) Vplyv COVID-19 na ekonomichnij rozvitok malogo i serednogo biznesu v Ukrayini [The impact of COVID-19 on the economic development of small and medium-sized businesses in Ukraine]. *Visnik universitetu bankivskoyi spravi*, no. 1 (37), pp. 59-66
5. Vasyl Furman. (2022) Shcho z hryvneiu ta koly vona posylytsia? [What is it with the hryvnia if it gets out of hand?] Available at: https://lb.ua/blog/vasyl_furman/503986_shcho_z_grivneyu_koli_vona_posilitsya.html
6. Derzhavna sluzhba statistiki. (2020 – 2021) [State Statistics Service. 2020 – 2021]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
7. Koronavirus VS biznes: polovina pidpriyemciv protrimayetsya na karantini ne bilshe misyacya. (2020) [Coronavirus VS business: half of the customers are quarantined for no more than a month. Economic truth]. *Ekonomichna pravda*. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/04/2/658857/>
8. Lazur V. (2020) Scenariyi vihodu z krizi. Yak mozhe rozvivatisya ekonomika Ukrayini pislya karantynu [Scenarios for exiting the crisis. How can the economy of Ukraine develop after quarantine]. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/30568531.html>
9. Nuriel Rubini. (2021) Zhorstka posadka ekonomiky. Vidomyi ekonomist Nuriel Rubini – pro te, koly vybukhne COVID-bulbashka? [Zhorstka planting economy. Vidomyi Economist Nuriel Rubin – about those, if the vibukhne COVID-bulbashka?] Available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/recommends/koronavirus-yak-pandemiya-vplinula-na-ekonomiku-y-rinki-ostanni-novini-50146041.html>

10. Rinkovi umovi ta biznes-seredovishe v prioritetnih sektorah ekonomiki u Doneckij, Luganskij ta Zaporizkij oblastyah Ukraini. Ocinka vplivu pandemiji COVID-19 na mikro-, mali ta seredni pidpriemstva. (2020) [Rink and mind the business environment in the priority sectors of the economy in the Donetsk, Luhansk and Zaporizhia regions of Ukraine. Assessment of the impact of the COVID-19 pandemic on micro, small and medium businesses], 115 p.

11. Semenenko O. (2020) Vpliv COVID-19 na ukrajinskij biznes. Sho zminilosya ta chogo ochikovati? [Influx of COVID-19 into Ukrainian business. What has changed and what should be considered?] Available at: <https://executives.com.ua/vplyv-covid-19-na-ukrayinskyi-biznes/>

12. Smachilo V.V, Kuzmenko I.M. (2020) Rozvitok biznesu pid vplivom COVID-19 [Development of business under the influx of COVID-19]. 2 p. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/53-1.pdf>